

G. J. C. Snoek, *De eucharistie- en reliekverering in de middeleeuwen. De middeleeuwse eucharistie-devotie en reliekverering in onderlinge samenhang* (Dissertatie VU Amsterdam 1989; Amsterdam: VU-uitgeverij, 1989, viii + 434 blz., f 49,50, BF990,-, ISBN 90 6256 854 8).

De samenhang tussen de devotie voor relieken en eucharistie vormt het onderwerp van deze originele studie, die na twee korte uiteenzettingen over respectievelijk het ontstaan van de reliekencultus (11-32) en de verzelfstandiging van de eucharistie (33-64) — de voorwaarden voor de verder in het boek behandelde materie — het ontstaan van de samenhang in den brede schetst aan de hand van drie ontwikkelingsfacetten: het samengaan van vereringsvormen, wat wil zeggen de overeenkomsten tussen het omgaan met relieken en eucharistie (65-233), het transponeren van verenningsvormen, namelijk de toepassing van vereringsvormen voor de eucharistie zoals die al eerder voor relieken waren voorgekomen (235-320) en de overeenkomst in mirakelkracht (321-359). Daarna wordt het betoog afgesloten met een soort epilooog, 'De 'unieke reliek'?' (361-383), waarin wordt gepoogd de vraag te beantwoorden, wat nu de uitwerking is geweest van de eerder behandelde ontwikkelingsfacetten op de waardering van de eucharistie. Het geheel wordt tenslotte nog eens in het Nederlands en het Engels samengevat (384-393), waarna het boek wordt afgesloten met een lijst van beknopt omschreven begrippen, een afkortingenlijst, de bibliografie en het register met eigennamen, helaas geen zaken (394-434).

Voor wat betreft het 'gebruiken' van de eucharistie blijkt, dat die gemeenzame omgangsvormen in de dertiende eeuw grotendeels tot het verleden behoorden en waren vervangen door de aandacht voor de in de eucharistie aanwezige God-mens, nog versterkt door de veel frequenter voorkomende bloedwonderen, die — en daarmee is het thema van de mirakelkracht als component van de verzelfstandiging bereikt — op zichzelf weer mogelijkheden tot misbruiken boden waartegen de herhaaldelijk uitgevaardigde geboden tot veilig wegsluiten van de eucharistie nauwelijks afdoende waren.

De conclusie is duidelijk: de ontwikkelingen beantwoordden aan de voor de gelovigen zo wenselijk geachte concretisering en hebben ertoe geleid dat de 'gebruiks- en vereringsvormen van de hostie buiten de mis haar tot een 'reliëk' [hebben] gemaakt, uniek voorzover het de meest kostbare was als het 'lichaam van Christus', maar wel vervreemd ...van haar sacramentele rol binnen de misliturgie, genadegevend, allen bindend in de heilsviering en communie, in de dankzegging en de eschatologische verwachting' (388, 377).

Dit uiterst interessante boek biedt een grote hoeveelheid wetenswaardigheden over allerlei aspecten van de middeleeuwse waardering voor de eucharistie zoals die zich als een grote verscheidenheid aan uitingvormen van die waardering sedert de vroege periode van de verspreiding van het christendom hebben gemanifesteerd. De auteur leidt zijn lezers langs een indrukwekkende hoeveelheid bronnen en literatuur. Ondanks deze rijkdom aan gegevens en verwijzingen zijn er af en toe merkwaardige lacunes, zoals bijvoorbeeld het niet gebruiken van een traktaat als dat van Ratramnus, of het niet nader ingaan op opmerkingen van Berengarius van Tours. Evenzeer valt op dat de studie toch ook wel erg beperkt is en in de mogelijkheden tot parallelleïen tussen relieken- en eucharistie-verering kansen laat liggen.

Wanneer de eucharistische devotie zich als kenmerkende geloofsuiting gaat manifesteren, houdt Snoeks betoog eigenlijk op, terwijl zijn uitgangspunt toch ook op die verzelfstandiging gericht was. Al in het tweede hoofdstuk wijst hij op het belang van die verzelfstandiging en geeft hij de nieuwe vereringsvormen aan die daarvan het gevolg waren: het bezoek aan het sacrament,

de sacramentsprocessie, de uitstelling en de zegen met het 'Allerheiligste' (54). Deze vereringswijzen worden in het vierde hoofdstuk over het transponeren van de vereringsvormen nader uitgewerkt (bezoek: 248-251; processie: 267-278; uitstelling: 293-300; zegen: 311-316), maar wel erg nauw in verband gehouden met de diverse modaliteiten van reliekenverering en weinig in verband gebracht met het algemene devotionele klimaat. Daardoor blijven de veelvormige eucharistische geloofsuitingen uit de late middeleeuwen en de discussies daarover toch teveel buiten beschouwing, wat dan wellicht met een beroep op de omvang van de studie is te rechtvaardigen, maar toch een beetje jammer is.

Snoek maakt het zijn lezers in de concrete verwerking van zijn stof niet gemakkelijk. De inhoudsopgave van zijn boek is dan wel uiterst duidelijk, maar de opbouw met telkens achter elk hoofdstuk de bij dat hoofdstuk behorende noten en de daarin gebezigde verwijzingsmethode maken het geheel lastig hanteerbaar; bovendien zijn in de literatuuropgave de bronnen niet op auteursnaam maar op die van de uitgever(s) gerangschikt. Dat alles doet mij verzuchten dat de mogelijkheden van de moderne tekstverwerking beter kunnen worden benut en dat deze manier van annoteren mij weer eens te meer voor de ook door het Nederlands historisch genootschap begunstigde methode heeft ingenomen.

Deze bezwaren doen overigens weinig af aan mijn grote waardering voor deze prestatie van Snoek, die met dit boek duidelijk laat blijken dat het zeker nog wel mogelijk is naast een drukke werkkring in het onderwijs tot een promotie te komen. Natuurlijk, het was een *hell of a job*, maar het resultaat geeft aan dat het Nederlands historisch onderzoek niet helemaal en uitsluitend in handen van aio's en oio's is komen te liggen. Bovendien is deze studie een pleidooi voor een ruim onderzoek dat niet als vrijwel *ready-made* in het keurslijf van een kort tijdsbestek is gedrongen. Hulde!

J. van Herwaarden

A. L. H. Hage, *Sonder favele, sonder lieghen. Onderzoek naar vorm en functie van de Middelnederlandse rijmkroniek als historiografisch genre* (Dissertatie Utrecht 1989, Historische studies uitgegeven vanwege de vakgroep voor geschiedenis der Rijksuniversiteit Utrecht XLVIII; Groningen: Wolters-Noordhoff/Forsten, 1989, viii + 271 blz., f68,-, ISBN 90 6243 110 0).

Onder een hoofdtitel ontleend aan de *Rijmkroniek van Holland* van Melis Stoke (I vs 13-14) houdt deze historische dissertatie zich bezig met volkstaalksten op rijm, die vanaf ca. 1275 in toenemende mate verschenen en die meer verwantschap vertonen met het genre van de kroniek, dan eerder in dergelijke werken het geval was, rijmkronieken dus. De teksten waarop de auteur zijn onderzoek concentreert, zijn een aantal rijmkronieken uit ruwweg de eerste helft van de veertiende eeuw, ontstaan in het graafschap Holland en het hertogdom Brabant: de *Spiegel historiael* van Jacob van Maerlant en diens continuator Lodewijk van Velthem, de al genoemde *Rijmkroniek van Holland*, toegeschreven aan Melis Stoke, de *Rijmkroniek betreffende den slag van Woeringen* van Jan van Heelu, de *Brabantsche yeesten* van Jan van Boendale en de anonieme *Grimbergse oorlog*. Na een verantwoording van de interdisciplinaire benadering, historisch en letterkundig, (hfst. I) komen vijf thema's in dit boek uitvoerig aan de orde. De eerste twee betreffen de literaire vormgeving en het genre van de rijmkroniek, beide in vergelijking met de al eerder populaire ridderroman (hfst. II en III). Dan volgt de vraag naar de historische betrouwbaarheid van de rijmkroniek in het vierde hoofdstuk 'Rijmkroniek en